

OGRODY CHIŃSKIE

Joanna Nowak

Zakład Uprawy Roślin Szklarniowych,
Instytut Sadownictwa i Kwiaciarnictwa w Skierniewicach

Wstęp

Tradycyjne ogrody chińskie mają długą, ponad 2000-letnią historię. Można je podzielić na ogrody rodziny cesarskiej, parki krajobrazowe i mniejsze ogrody prywatne uczonych i artystów. Najbardziej znane na świecie są ogrody cesarskie w Pekinie i ogrody prywatne w Suzhou. Niektóre ogrody, zachowane do dzisiaj w dobrym stanie, powstawały już w czasach dynastii Ming (1368–1644) i Qing (1644–1911). Z Chin wywodzą się ogrody naturalistyczne, tworzone tak aby oddawały nastroj krajobrazów wiejskich, pejzaży górskich, nadwodnych. Wpływy chińskie widoczne są w ogrodach angielskich. Cztery główne komponenty ogrodów chińskich to rośliny, woda, skały i budowle, rozmieszczone według taoistycznej filozofii „yin” i „yang” [KONDYLIS 1998]. Budynki – obiekty wytworzone przez człowieka, symetryczne, pozostają w równowadze z elementami naturalnymi i asymetrycznymi – kamieniami, wodą i roślinami. Twardość skał równoważy miękkość wody. Ogrody to krajobrazy dynamiczne, zmieniające się w czasie. Powstawały nie tylko w celu podziwiania piękna natury. Grano w nich w szachy i mah-jonga, słuchano muzyki, oglądano przedstawienia teatralne, malowano obrazy. Służyły kontemplacji, osiągnięciu wewnętrznej harmonii i spokoju, zrozumieniu przemijania.

Rodzaje ogrodów

Ogrody rodziny cesarskiej, elity urzędniczej i finansowej zajmują znaczne i starannie wybrane powierzchnie, na których występują zbiorniki wodne, strumienie i wzniesienia. Dużym i bogato zdobionym budynkiem mieszkalnym towarzyszą świątynie, altany, pawilony, pełniące różne funkcje. Całość projektowano tak aby ogród był nie tylko piękny ale przede wszystkim imponujący, w stylu cesarskim. Trzymano w nim także egzotyczne zwierzęta, przywożone często z odległych krajów. Znany ogrodem cesarskim jest Pałac Letni w Pekinie, nazwany Ogrodem Pielęgnowania Harmonii, wybudowany w połowie XVIII w. Zajmuje 290 ha, z czego $\frac{1}{4}$ to jezioro Kunming. Dwukrotnie zniszczony ale odbudowany, obecnie jest w dobrym stanie. Część budynków odnowiono, inne są w trakcie renowacji.

Duże parki krajobrazowe zakładano w miejscach szczególnie malowniczych.

Nie były to ogrody w obecnym znaczeniu, lecz parki naturalne. W szczególnie atrakcyjnych miejscach budowano tarasy widokowe i pawilony. Służyły jako miejsce odpoczynku i kontemplacji rodziny cesarskiej i arystokracji.

W porównaniu do ogrodów cesarskich, ogrody uczonych i artystów są mniejsze ale najbardziej interesujące i wysmakowane. Mają one także bardzo długą historię, ich znaczący rozwój nastąpił w końcowym okresie panowania dynastii Ming (1368–1644). Powstawały przede wszystkim w Chinach południowo-wschodnich. Najbardziej znane i dobrze zachowane ogrody prywatne znajdują się w Suzhou, Yangzhou i Hangzhou. Tworzono je dla wypoczynku, komfortu, inspiracji i kontemplacji. Służyły także do podejmowania przyjaciół i znajomych, podnosiły status właścicieli. Niektóre z nich obejmowały także sady i warzywniki, dostarczające świeżych produktów do wyżywienia licznej rodziny, a nawet na sprzedaż. Jednakże większość ogrodów była dobrem luksusowym i pełniła wyłącznie funkcje dekoracyjne i kulturalne, a nie użytkowe.

Ogrody klasyczne wiążą się silnie z chińską kulturą – poezją, malarstwem, wierzeniami [KONDYLIS 1998]. Projektowano je tak aby poszczególne sceny ukazywały się stopniowo jak obrazy malowane na zwojach pergaminu. Postępując krętymi ścieżkami zwiedzający powoli podziwiał ukazujące się kolejno małe, starannie skomponowane zakątki. Krótkie wiersze wyrzeźbione na kamieniach, drewnianych tabliczkach lub budynkach nawiązują do tematyki poszczególnych miejsc. Pięknie zdobione pawilony, mostki, latarnie, murki z oknami są dopełnieniem natury. Wytyczone ścieżki zwiedzania, pokryte dekoracyjne ułożonymi kamieniami, prowadzą od zakątka do zakątka, np. gaju bambusowego, wystawy penjing (chińskie bonzai), a każdy z nich ma swoje symboliczne znaczenie. Niespodziewane zmiany perspektywy i pejzaży wywołują dezorientację, zwiedzający ma wrażenie, że zablądził w labiryncie [CLUNAS 1997]. Labirynty pojawiły się w ogrodach europejskich w XIII–XIV wieku, ale były zawsze planowane symetrycznie i z geometryczną regularnością, bardzo różną od asymetrii i krętych linii ogrodów chińskich. Mury, sztuczne góry i drzewa ograniczały pole widzenia, tak aby miasto sąsiadujące z ogrodem nie było wewnątrz widoczne.

Ogrody, a także poszczególne zakątki mają poetyckie nazwy, np. Park Kulturowania Harmonii, Ogród Niespiesznego Przebywania, Wrota Podziwiania Księżycy, Altana Zastygłych Fal. Po założeniu ogrodu właściciel zapraszał rodzinę i znajomych, aby wspólnie rozważyć jak go nazwać. Brano pod uwagę intencje projektanta, obsadzenie i nastrój miejsca. Nazwy wybierano po starannym rozpatrzeniu różnych propozycji.

Rośliny

Flora chińska jest bardzo bogata, obejmuje gatunki pochodzące ze stref umiarkowanej, subtropikalnej i tropikalnej, z bardzo różnorodnych środowisk: pustynnych, wodnych, górskich, leśnych [LIU i in. 2003]. Szacuje się, że chińskie zasoby botaniczne zajmują pierwsze miejsce na półkuli północnej i trzecie na świecie. E.H. Wilson (1876–1930), brytyjski ogrodnik i poszukiwacz roślin nazwał Chinę „matką ogrodów”, ponieważ dużo roślin ogrodowych pochodzi właśnie stamtąd [ZHAO, ZHANG 2003]. Historia udomowiania dzikich roślin ma w Chinach bardzo długą historię sięgającą 4000 lat. Szacuje się, że około 15 tysięcy gatunków roślin ozdobnych uprawianych na całym świecie pochodzi z Chin (tab. 1), np. wiele gatunków i odmian chryzantemy, piwonii, kamelii, magnolii, azalii.

Tabela 1; Table 1

Ważniejsze rośliny ozdobne pochodzące z Chin,
uprawiane i używane w pracach hodowlanych w wielu krajach

More important ornamental plants from China
cultivated and used in breeding work in many countries

Rośliny zielne; Herbaceous plants	Rośliny drzewiaste; Woody plants
<i>Bergenia purpurascens</i> i in.; other	<i>Camellia reticulata</i>
<i>Blechnum orientale</i>	<i>Cotoneaster acutifolius</i>
<i>Callistephus chinensis</i>	<i>Davidia involuocrata</i>
<i>Cymbidium</i> sp.	<i>Forsythia mandshurica</i>
<i>Cypripedium flavum</i> , <i>C. tibetanum</i> i in.; other	<i>Ginkgo biloba</i>
<i>Chrysanthemum</i> sp. (ok. 3000 odmian; 3000 cultivars)	<i>Juglans mandshurica</i>
<i>Epimedium stellulatum</i> , <i>E. acuminatum</i> i in.; other	<i>Lycium chinense</i>
<i>Hosta plantaginea</i>	<i>Magnolia sieboldii</i> i in.; other
<i>Iris tectorum</i> , <i>I. ensata</i> i in.; other	<i>Metasequoia glyptostroboides</i>
<i>Lilium regale</i> i in.; other	<i>Osmanthus fragrans</i>
<i>Miscanthus chinensis</i>	<i>Paeonia suffruticosa</i> i in.; other
<i>Nelumbo nucifera</i>	<i>Podocarpus macrophyllus</i>
<i>Nephrolepis cordifolia</i>	<i>Prunus mandshurica</i>
<i>Osmunda vachellia</i>	<i>Prunus triloba</i>
<i>Paeonia lactiflora</i>	<i>Rhododendron molle</i> , <i>Rh. simsii</i> i in.; other
<i>Primula obconica</i> i in.; other	<i>Spiraea thunbergii</i>
<i>Pteris vittata</i>	<i>Syringa × chinensis</i>
<i>Saxifraga stolonifera</i>	<i>Thuja orientalis</i>
<i>Tulipa edulis</i> , <i>T. tibeticum</i> i in.; other	<i>Wisteria sinensis</i>

Przyjmuje się, że Chiny to kraj gdzie najwcześniej sadzono rośliny ozdobne. Uprawa kwiatów była uważana za jedną z siedmiu sztuk pięknych i miała znaczenie mistyczne. Kwiaty wiążą się ściśle z chińską kulturą i sztuką. Poświęcono im wiele wierszy, są także tematem licznych obrazów. Motywy roślinne zdobią rzeźby ogrodowe, meble, okna i podłogi w pawilonach ogrodowych.

W ogrodach chińskich jest mniej roślin niż w ogrodach europejskich. Znaczne powierzchnie zajmują woda, skały i elementy architektoniczne. Rośliny ozdobne wybierano ze względu na ich znaczenie symboliczne a nie tylko walory dekoracyjne. Zwracano także uwagę na szum liści na wietrze, dźwięk spadających na nie kropli deszczu oraz zapach. Sadzono przede wszystkim drzewa, krzewy i byliny, które wyglądają naturalnie, rośliny roczne stosowane były rzadko. Drzewa sadzono małymi grupami, niższe i wyższe razem, nigdy w szpalerach. Towarzystwo im krzewy. Ze względu na naturalność w ogrodach chińskich nie ma też starannie wykoszonych trawników. Dbano aby rośliny były zróżnicowane kolorystycznie w czasie 4 pór roku. Sadzono wiele roślin zimozielonych.

Kwiat śliwy był kwiatem wiosny, lotosu – lata, chryzantema symbolizowała jesień, a narcyz zimą. Sosna to symbol długowieczności, wytrwałości i mądrości, jest także jednym z „Trzech Przyjaciół Zimy”, razem z bambusem i śliwą. Bambus występuje w każdym tradycyjnym ogrodzie chińskim. Ceniony jest za szelest liści na wietrze, cienie jakie rzuca na ściany, reprezentuje siłę, ale elastyczną osobowość. W cieplejszych rejonach Chin w ogrodach sadzony jest także banan, który podobnie jak bambus jest ceniony za dźwięk, jaki wywołują krople deszczu spadające na jego szerokie liście. Kwiat śliwy był kiedyś chińskim kwiatem narodowym. Magnolia symbolizuje bogactwo, jest też godłem Szanghaju. Piwonia drzewiasta, nazywana królem kwiatów, to roślina rodziny cesarskiej i arystokracji.

Symbolizuje bogactwo i wysoki status socjalny. Pędzono ją na kwitnienie zimą, do dekoracji pałaców cesarskich. Marco Polo ujrawszy chińskie piwonie nazwał je „różami wielkości kapusty”.

„Czterej Szlachetni” to chryzantema, bambus, śliwa i storczyk. Rośliny używane nie tylko jako ozdobne, ale także w tradycyjnej medycynie chińskiej. Bardzo bogatą historię ma chryzantema, ceniona za walory dekoracyjne i lecznicze. Reprezentuje siłę życiową. Jej gotowane korzenie stosowano w bólach głowy, a płatki i młode pędy używano do sałatek. Napary z liści były popularnym napojem świątecznym. Chryzantema była kwiatem października, a także oficjalnym symbolem cesarskiej armii. Nie wolno jej było sadzić w ogrodach ludzi klas niższych. Drzewo *Osmanthus fragrans* jest symbolem jesieni, a jego przyjemnie pachnące kwiaty używane są do aromatyzowania herbaty, wina i perfum. Wielkim uznaniem otaczana jest także azalia, reprezentująca elegancję i bogactwo. Lotos wyrastający z błota i wody symbolizuje ludzi, którzy osiągnęli sukces pomimo niskiego pochodzenia. W buddyzmie lotos odzwierciedla oświecenie. Wszystkie części ma jadalne i także używany jest w tradycyjnej medycynie. Lilak jest symbolem skromności – cechy bardzo cenionej w Chinach. W ogrodach od bardzo dawna sadzono także klony o dekoracyjnym pokroju i barwie liści.

Dawniej hodowla nowych odmian roślin ozdobnych była hobby bogatych rodzin. W ostatnich latach na badania, introdukcję nowych roślin ozdobnych i prace hodowlane znajdują się pieniądze rządowe. Dużo uwagi poświęca się gromadzeniu w ogrodach botanicznych rodzimych gatunków i odmian roślin ozdobnych [ZHAO, ZHANG 2003]. Rośliny z rodziny *Magnoliaceae* kolekcjonuje Ogród Botaniczny w Guangzhou (dawny Kanton) na południu Chin. Kamelie gromadzone są w Guangxi, szczególnie gatunki i odmiany o kwiatach żółtych. Chińskie peonie krzewiaste używane są w pracach hodowlanych w wielu ośrodkach naukowych na świecie. Około 15 gatunków pochodzi z Chin zachodnich z prowincji Sichuan, Yunnan i Gansu. Zasoby piwonii gromadzone są w Banku Genów Piwonii w Luoyang. Gatunki i odmiany z rodzaju *Primula* kolekcjonuje Ogród Botaniczny w Pekinie, storczyki Ogród Botaniczny w Xishuangbanan, róże Instytut Badawczy Architektury Krajobrazu i Ogrodnictwa w Zhenzhou, chryzantemy Uniwersytet Rolniczy w Nanjing. Duże kolekcje roślin pochodzących z Chin znajdują się także w wielu ośrodkach naukowych na świecie, np. w Królewskim Ogrodzie Botanicznym w Edynburgu.

Kamienie

Góry mają duże znaczenie w chińskiej religii i sztuce. Otaczane były zawsze ogromnym szacunkiem, ponieważ wg mitologii chińskiej są święte i zamieszkiwane przez bogów. Wierzono, że skały zawierają wiele naturalnej, skoncentrowanej energii, która daje siłę. Ze względu na trwałość i twardość kamienie były uważane za element męski – „yang”.

Zarówno naturalne jak i sztuczne pagórki oraz kamienie są nieodłącznym elementem ogrodów – symbolizują góry. Góry tworzono łącząc pojedyncze, duże kamienie zaprawą cementową. Najbardziej poszukiwane były kamienie szersze na szczycie, nierówne, które wyglądały jakby przeczyły prawu grawitacji. Ceniono także kamienie porowate, z otworami na wylot. Wiele takich kamieni wapiennych, zerodowanych przez wodę, pochodzi z jeziora Tai położonego blisko Suzhou. W ogrodach budowano także grotty i pieczary. Kamieniami wykładano

brzezi sztucznych strumyków i stawów aby wyglądały jak w naturze. Kolekcjonowano także kamienie, które wydawały melodyjne dźwięki po uderzeniu.

Sztuczne góry pełnią nie tylko rolę tła, ale także oddzielają poszczególne zakątki ogrodu, naśladując naturalny krajobraz. Pojedyncze głazy są często pokryte kaligraficznym pismem.

Kamienie umieszczano również w budynkach ogrodowych, na stołach lub podstawkach. Były to także kamienie o niezwykłych kształtach lub interesującym zabarwieniu, często polerowane. Traktowano je jak dzieła sztuki.

Woda

Woda jest niezbędnym i ulubionym elementem każdego ogrodu, podnosi wilgotność powietrza, ochładza [SCHWAB 1997]. W Chinach odzwierciedla życie i pierwiastek żeński – „yin”. Występuje w postaci jezior, stawów, strumyków, kaskad i wodospadów. Ceniony jest dźwięk spadającej wody. W większych zbiornikach sadzony jest lotos – symbol żywotności, czystości i duchowego oświecenia. Żyją w nich także ryby.

Zbiorniki wodne zajmują zwykle centralną część ogrodu. Zakładanie ogrodu rozpoczynało się od rozpoznania źródła wody i możliwości jej przepływu przez ogród. Jeżeli nie było naturalnych zbiorników wodnych kopano sztuczne stawy i koryta strumieni, a uzyskaną w ten sposób ziemię używano do usypywania wzniesień. Zakładanie ogrodów w języku chińskim to w dokładnym tłumaczeniu „kopanie stawów i usypywanie pagórków”. Wierzono, że woda stwarza równowagę pomiędzy różnymi elementami ogrodu, łączy je w całość. W mniejszych ogrodach występowało zwykle kilka małych zbiorników wodnych, czasem połączonych z większym stawem lub rzeką. Za najbardziej malownicze miejsca w ogrodzie uważa się brzezi zbiorników wodnych, poza którymi znajdują się wzniesienia terenu lub góry. Do spacerów nad wodą zachęcają łukowate, zdobione mosty i promenady, po większych zbiornikach można popływać łódką. Łukowate mosty symbolizują księżyc, ten kształt najładniej odbija się w wodzie.

Elementy architektoniczne

Mówi się, że ogrody chińskie są budowane a nie sadzone, ponieważ znajdują się tam liczne budynki i inne elementy architektoniczne. Rozmieszczenie najważniejszych budynków, które służyły jako mieszkanie dla rodziny i służby, było bardzo istotnym elementem planowania ogrodu [SHAUGHNESSY 2001]. Inne budowle ogrodowe to pawilony w kształcie statków, zadaszone ścieżki lub korytaryze, jednopiętrowe budynki mieszkalne dla niezonatych mężczyzn, mosty, pawilony nadwodne, pawilony do odpoczynku, a także biblioteki i studia gdzie uprawiano kaligrafię i malowano obrazy. Wszystkie stanowią istotny element kompozycji ogrodu, a nie tylko schronienie w czasie niepogody, nawiązują do tematyki poszczególnych partii ogrodu, rozgraniczają przestrzeń, zdobią [SCHWAB 1997].

Ogrody chińskie na świecie

Ogrody chińskie powstawały w krajach, do których przybywali imigranci chińscy. W USA, Kanadzie czy Australii zakładano ogrody najczęściej wzorowane

na prywatnych ogrodach z Suzhou. W porównaniu do klasycznych ogrodów chińskich sady się w nich więcej roślin, nie zawsze chińskiego pochodzenia. Do najbardziej znanych należą Klasyyczny Ogród Chiński im. dr Sun Yat-Sena w Vancouver, ogród chiński na Staten Island w Nowym Yorku zaprojektowany w Chinach i w całości tam wytworzony, a następnie przewieziony i wybudowany przez artystów i rzemieślników chińskich. W USA duży ogród chiński założono także w Waszyngtonie, w Arboretum Narodowym podlegającym Amerykańskiemu Ministerstwu Rolnictwa (USDA). Arboretum posiada znaczną kolekcję roślin azjatyckich, między innymi azalii i kamelii, oraz muzeum penjing. Duże ogrody chińskie można zwiedzić także w Montrealu, Sydney, San Francisco, Portland, Seattle czy Singapurze. W Europie największy ogród chiński zakończony w 2000 r. znajduje się w ogrodzie botanicznym w Berlinie. Nowym ogrodem chińskim może także poszczycić się Zurych. Jest to prezent od chińskiego miasta Kunming, w którym odbywają się międzynarodowe wystawy roślin ozdobnych. Ten ogród także został zaprojektowany i wybudowany przez Chińczyków.

Podsumowanie

Ogrody chińskie są mniej znane w Europie niż ogrody japońskie, chociaż te ostatnie mają swój początek w tradycji chińskiej. Moda na chińszczyznę nie objęła stylu projektowania ogrodów. Pewne wpływy widać tylko w ogrodach angielskich. W dwudziestym wieku wiele ogrodów chińskich popadło w ruinę, podczas gdy japońskie przeżywały rozwój. W ostatnich latach stare, klasyczne ogrody chińskie odzyskały dawne piękno, są często odwiedzane przez turystów i oddziałują na sztukę ogrodową na całym świecie.

Literatura

- CLUNAS C. 1997. *Nature and ideology in western descriptions of the Chinese garden. Nature and ideology. Natural garden design in the twentieth century.* J. Wolschke-Bulmahn, Dumbarton Oaks (Red.), Harvard University, Washington D.C.: 21–33.
- KONDYLIS M. 1998. *Reflections in a garden.* Pacific Rim Magazine 5: 1–3.
- LIU K., ZHANG D. WANG X. 2003. *Hunan (China) flora with rich ornamental plants.* Acta Hort. 620: 403–409.
- SCHWAB J.L. 1997. *The classical gardens of China.* The Virginia Gardener Newsletter 5(1): 1–2.
- SHAUGHNESSY E.L. (Red.) 2001. *Chiny. Kraj niebiańskiego smoka.* Grupa Wydawnicza Bertelsmann Media, Horyzont, Warszawa: 1–256.
- ZHAO L., ZHANG D. 2003. *Ornamental plant resources from China.* Acta Hort. 620: 365–375.

Słowa kluczowe: ogród chiński, architektura krajobrazu, rośliny azjatyckie

Streszczenie

W Chinach występują trzy rodzaje ogrodów: rozległe ogrody cesarskie, parki krajobrazowe i prywatne ogrody uczonych i artystów. Ich historia sięga 2000 lat. Sztuka zakładania ogrodów chińskich jest ściśle związana z chińskim sposobem malowania pejzaży, nie naśladuje dokładnie naturalnych widoków ale stara się oddać ich ducha i nastrój. Poprzez staranne zrównoważenie i wymieszanie roślin, głazów, wody i elementów architektonicznych powstają piękne miejsca służące do odpoczynku, zabawy, kontemplacji i nauki.

CHINESE GARDENS

Joanna Nowak

Department of Floriculture,
Research Institute of Pomology and Floriculture, Skierniewice

Key words: Chinese garden, landscaping, asiatic plants

Summary

China has three basic styles of gardens: expansive imperial gardens, natural scenic sites, and private, scholar gardens. Their history go back almost 2000 years. The art of Chinese garden is closely related to Chinese landscape painting – it is not an exact imitation of the natural scene, but capturing of its spirit. The careful balance and blending of plants, stones, water, and architecture result in beautiful places for relaxation, enjoyment, contemplation, and learning.

Prof. dr hab. **Joanna Nowak**
Zakład Uprawy Roślin Szklarniowych
Instytut Sadownictwa i Kwiaciarstwa
ul. Pomologiczna 18
96-100 SKIERNIEWICE
e-mail: Joanna.Nowak@isk.insad.pl